

Monika Kępa

dr

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: monika.kepa@mail.umcs.pl

ORCID: 0000-0001-9377-5160

OPEN ACCESS

Udział przedstawicieli zawodów świadczących pomoc prawną w dostępie do tych zawodów

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu była analiza regulacji normatywnych odnoszących się do udziału adwokatów i radców prawnych w etapach kwalifikacyjnych do tych zawodów. Prowadziła ona do sformułowania uwag *de lege lata* i wniosków *de lege ferenda* dotyczących charakteru oraz znaczenia czynności dokonywanych przez przedstawicieli zawodów polegających na świadczeniu pomocy prawnej w dostępie do nich. Problematyka ta nie była przedmiotem szczegółowych badań w nauce prawa, która skupiała się przede wszystkim na kompetencjach przysługujących organom poszczególnych samorządów zawodów zaufania publicznego. Celom opracowania podporządkowane zostały metody badawcze. Badania zostały przeprowadzone z wykorzystaniem metody formalno-dogmatycznej. Dokonano także analizy orzecznictwa i literatury przedmiotu. Ponadto w badaniach posłużono się metodą porównawczą wewnątrzsystemową dla ustalenia ewentualnych różnic pomiędzy uprawnieniami adwokatów oraz radców prawnych. Na podstawie przeprowadzonych badań wysunięty został wniosek, że przy dopuszczalności tożsamości treści pytań egzaminacyjnych na egzamin wstępny na aplikacje zasadne jest różnicowanie zadań na egzaminie: adwokacki i radcowski. Wśród uwag *de lege lata* wskazano na szerokie uprawnienia przysługujące Ministrowi Sprawiedliwości w poszczególnych etapach dostępu do zawodów polegających na świadczeniu pomocy prawnej. Podstawowym sformułowanym na podstawie analizy postulatem *de lege ferenda* było wprowadzenie zmian w regulacjach normatywnych polegających na zwiększeniu udziału osób wykonujących dany zawód w poszczególnych etapach rozłożonego w czasie

postępowania kwalifikacyjnego. Adwokaci i radcowie prawni zrzeszeni we właściwe samorzędy zawodowe wykonują zawody zaufania publicznego o doniosłym znaczeniu zarówno dla poszczególnych jednostek, jak i dla ogółu obywateli oraz państwa. Świadczenie pomocy prawnej uzależnione jest od spełnienia wysokich wymagań, w tym o charakterze merytorycznym. Zasadne jest przyjęcie, że to przedstawiciele tych zawodów są najbardziej predystynowani do dokonywania oceny przydatności kandydatów do ich wykonywania.

Słowa kluczowe: adwokat, radca prawny, świadczenie pomocy prawnej, dostęp do zawodu, samorzędy zawodowe

Wprowadzenie

Świadczenie pomocy prawnej, z uwagi na swoje znaczenie dla pewności obrotu prawnego oraz sprawowania wymiaru sprawiedliwości, zostało objęte regulacją normatywną. Dotyczy to zarówno zasad i form wykonywania pomocy prawnej, jak i w istotnym zakresie strony podmiotowej, a więc określenia kręgu osób, które mogą wykonywać związane z nią czynności. W konsekwencji zawody polegające na świadczeniu pomocy prawnej są zaliczane do kategorii zawodów regulowanych. Dotyczy to przede wszystkim zawodów adwokata i radcy prawnego¹. Ustawy normujące wykonywanie wskazanych zawodów stanowią, że polegają one na świadczeniu pomocy prawnej, nie określając zarazem cech tego pojęcia, zaś jego przybliżenie następuje poprzez wyliczenie przykładowych czynności². Na podstawie regulacji związanych z katalogiem czynności pomocy prawnej oraz zasad ich wykonywania formułowane są poglądy dotyczące ich cech i znaczenia w obrocie prawnym zarówno przez przedstawicieli nauki prawa, jak i w orzecznictwie³. Zarazem na

1 Świadczenie pomocy prawnej jest także przedmiotem działalności doradców podatkowych i rzeczników patentowych, lecz w węższym zakresie przedmiotowym, oraz prawników zagranicznych, którzy mogą wykonywać czynności po wpisie na listę prawników zagranicznych prowadzoną przez organy jednostek organizacyjnych samorządu adwokackiego lub radcowskiego.

2 Art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz.U z 2022 r., poz. 1184 ze zm.), powoływanej dalej jako PrAdw, oraz art. 4 w zw. z art. 6 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (tekst jedn. Dz.U z 2022 r., poz. 1166 ze zm.), powoływanej dalej jako RadPrU, określają, że świadczenie pomocy prawnej obejmuje w szczególności udzielanie porad i konsultacji prawnych, sporządzenie opinii prawnych, opracowywanie projektów aktów prawnych oraz występowanie przed urzędami i sądami.

3 Na temat świadczenia pomocy prawnej por. Z. Klatka, *Pomoc prawna*, w: A. Bereza (red.), *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, Warszawa 2017, s. 79–119; M. Szydło, *Osoby wykonujące wolne zawody prawnicze jako przedsiębiorcy*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 2, s. 17 oraz wyrok TK z dnia 8 listopada 2006 r., K 30/06, OTK-A 2006/10/149 i wyrok NSA z dnia 9 kwietnia 2019 r., II GSK 463/17, LEX nr 2682068.

podkreślenie zasługuje, że adwokat oraz radca prawny są to zawody zaufania publicznego zorganizowane na zasadzie samorządów zawodowych. Zawody zaufania publicznego są konstytucyjnie wyróżnioną instytucją o doniosłym znaczeniu, tradycji, specyfice, prestiżu, wewnętrznych zasadach deontologicznych, zaś wykonującym je osobom powierzone są zadania o szczególnym charakterze i doniosłości z punktu widzenia zadań państwa, troski o realizację interesu publicznego oraz gwarancji wolności i praw jednostki⁴.

Wyróżnione ustawowo drogi dostępu do zawodów adwokata i radcy prawnego

Osoby wykonujące zawody zaufania publicznego, w tym polegające na świadczeniu pomocy prawnej, muszą spełnić wysokie wymagania merytoryczne i pozamerytoryczne. Są one określone w aktach prawnych rangi ustawowej normujących zasady wykonywania wskazanych zawodów oraz działalność ich samorządów. Za szczególnie doniosłe, jako warunkujące dopuszczalność wykonywania tychże zawodów, należy uznać unormowania związane z dostępem do nich. Dalsze rozważania dotyczyć będą dostępu do zawodów adwokata i radcy prawnego, lecz w aspekcie udziału w tym procesie wykonujących je osób. Pominięte natomiast zostaną, co do zasady, kompetencje przypisane samorządom zawodowym zrzeszającym te osoby. Są to czynności rodzajowo odmienne od badanych realizowane przez uprawnione organy tych samorządów, a więc inny krąg podmiotów niż objęty analizą.

Porządkując dalsze uwagi związane z dostępem do powyższych zawodów, należy wskazać dwie podstawowe wyróżnione w ustawach dopuszczalne drogi: aplikacyjną i pozaaplikacyjną. Wszystkie osoby ubiegające się o wpis na listę oraz możliwość wykonywania wskazanych zawodów muszą spełniać określone podstawowe wymagania wstępne niezwiązane z merytorycznym zakresem umiejętności. Są one nie tylko tożsame dla osób, które zamierzają wykonywać oba te zawody, niezależnie od wyróżnionych dróg dostępu do nich, lecz także częściowo zbliżone z wymaganiami stawianymi osobom zamierzającym wykonywać inne zawody prawnicze, np. sędziego czy notariusza⁵. Jest to rozwiązanie w pełni uzasadnione, gdyż nie ma podstaw do odmiennego formułowania wobec nich tych warunków, co wynika z ich

4 Wyrok TK z dnia 7 maja 2002 r., SK 20/00, OTK-A 2002/3/29 oraz S. Pilipiec, M. Kępa, *Prestizż zawodów prawniczych wśród studentów prawa a zamiar ich wykonywania*, „Studia Iuridica Lublensis” 2019, nr 4, s. 65 i n., DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2019.28.4.65-87>.

5 Uregulowania w tym zakresie zawierają art. 65 i 66 PrAdw oraz 24 i 25 RadPrU.

charakteru⁶. Zróżnicowanie dotyczy natomiast elementu stanowiącego potwierdzenie wiedzy i umiejętności uprawniających do wykonywania tych wymagających i odpowiedzialnych zawodów. Udział osób wykonujących wymienione zawody w procesie kwalifikacyjnym polega na dokonywaniu przypisanych ustawami czynności, zwłaszcza w ramach drogi aplikacyjnej, która jest uznawana za podstawowy etap dojścia do tych zawodów⁷. Droga aplikacyjna oznacza zakwalifikowanie się na aplikację w wyniku pozytywnie zdanego egzaminu wstępnego, odbycie właściwej aplikacji i zakończenie jej egzaminem końcowym. Natomiast tzw. droga pozaplikacyjna jest niejednorodna, gdyż obejmuje dwa warianty. Pierwszy z nich dotyczy zwolnienia z odbywania aplikacji i zdania egzaminu końcowego w związku z wykonywaniem uprzednio innego zawodu prawniczego, co jest powiązane z odbyciem właściwej aplikacji i zdaniem egzaminu, a także posiadaniem stopnia naukowego doktora habilitowanego lub tytułu naukowego profesora w dziedzinie nauk prawnych⁸. W tym zakresie przedstawiciele samorządów nie dokonują czynności związanych z dostępem do zawodów. Natomiast drugi wariant dotyczy zwolnienia z odbycia aplikacji, lecz zarazem wiąże się z koniecznością zdania egzaminu radcowskiego lub adwokackiego. Jeden z istotnych etapów, w którym biorą udział przedstawiciele samorządów zawodowych, czyli egzamin końcowy, jest elementem wspólnym dla drogi aplikacyjnej oraz pozaaplikacyjnej, w drugim z wyróżnionych wariantów. Forma ta jest dostępna dla osób, którym przysługuje uprawnienie po spełnieniu wskazanych w ustawie warunków do przystąpienia do niego bez odbycia aplikacji. Dotyczy to przykładowo doktorów nauk prawnych, referendarzy sądowych czy osób, które w określonym wymiarze wykonywały wymagające wiedzy prawniczej czynności bezpośrednio związane ze świadczeniem pomocy prawnej przez radcę prawnego lub adwokata np. w kancelarii radcy prawnego⁹.

Analizie poddane zostaną istota i znaczenie czynności dokonywanych przez przedstawicieli zawodów w szeroko ujętych etapach kwalifikacyjnych do nich. Rozważania zostaną przedstawione zgodnie z chronologią, w jakiej następują poszczególne etapy, a mianowicie: nabór na aplikację, aplikacja oraz egzamin końcowy.

6 Por. zestawienie ustawowych kryteriów podmiotowych stawianych kandydatom do klasycznych zawodów prawniczych w odniesieniu do adwokata i radcy prawnego – M. Kępa, S. Pilipiec, *Perspektywy zawodowe studentów prawa*, Lublin 2021, s. 30 i n.

7 Tak m.in. w wyrokach TK z dnia 19 kwietnia 2006 r., sygn. K 6/06, OTK-A 2006/4/45 i TK z dnia 27 września 2014 r., sygn. SK 11/14, OTK-A 2016/74 oraz wyrokach: WSA w Warszawie z dnia 20 września 2006 r., VI SA/Wa 1203/06, Lex nr 921789 i WSA w Warszawie z dnia 27 czerwca 2007 r., sygn. VI SA/Wa 676/07, LEX nr 352745.

8 Art. 66 ust. 1 PrAdw oraz art. 25 ust. 1 RadPrU.

9 Art. 66 ust. 2 PrAdw oraz art. 25 ust. 2 RadPrU.

Powyższe zostanie ukazane przekrojowo, co pozwoli na całościowe ujęcie poziomu wpływ osób wykonujących te ważne dla podmiotów, na rzecz których pomoc prawna jest świadczona, jak i sprawowania wymiaru sprawiedliwości oraz funkcjonowania państwa zawody. Pozwoli to w dalszej kolejności na dostrzeżenie prawidłowości i określenie charakteru istotnych etapów dostępu do zawodów, dokonanie ocen i sformułowanie wniosków.

Nabór na aplikacje adwokacką i radcowską

Nabór na aplikacje adwokacką i radcowską przeprowadzany jest w drodze konkursowych egzaminów wstępnych¹⁰. W tym zakresie udział członków samorządów zawodowych ma charakter dwojaki. Po pierwsze wchodzi oni w skład powoływanego corocznie przez Ministra Sprawiedliwości w drodze zarządzenia zespołu do przygotowania pytań testowych na egzamin wstępny dla kandydatów na aplikantów adwokackich i radcowskich¹¹. Egzamin wstępny to egzamin testowy jednokrotnego wyboru składający się ze 150 pytań. Zakres merytoryczny objęty pytaniami testowymi jest tożsamy i określony we właściwych ustawach normujących zawody adwokata i radcy prawnego¹². Przy czym tożsamy jest nie tylko zakres obowiązującego kandydatów materiału określony aktami prawnymi z poszczególnych gałęzi prawa, lecz także układanego corocznie zestawu pytań testowych, tworzonego przez osoby powoływane przez MS¹³. W skład zespołu do przygotowania pytań testowych wchodzi dziewięć osób, w tym pięciu przedstawicieli MS, którzy mogą być oni dobierani dowolnie, gdyż ustawy nie formułują w tym zakresie żadnych warunków, oraz po dwóch przedstawicieli delegowanych przez Naczelną Radę Adwokacką (dalej NRA) i dwóch przedstawicieli delegowanych przez Krajową Radę Radców Prawnych (dalej KRRP)¹⁴. Pracami zespołu do przygotowania pytań testowych kieruje przewodniczący, którego wyznacza MS spośród swoich przedstawicieli¹⁵.

10 Art. 75 ust. 1 PrAdw oraz art. 33 ust. 1 RadPrU.

11 Art. 75b PrAdw oraz art. 33² RadPrU w zw. z art. 75b PrAdw.

12 Art. 75a ust. 3 PrAdw i art. 33¹ ust. 3 RadPrU.

13 Przyjmuje się, że pytania testowe na egzamin konkursowy nie mogą wykraczać poza wskazane akty prawne, choć zarazem nie wszystkie spośród nich muszą być wykorzystane do ustalenia pytań testowych, tak J. Trela, w: P. Kruszewski (red.), *Prawo o adwokaturze. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 156.

14 Na temat roli zespołu w wyroku WSA w Warszawie z dnia 18 sierpnia 2010r., VI SA/Wa 1225/10, LEX nr 737912.

15 Art. 75b ust. 3 PrAdw oraz art. 33² RadPrU w zw. z art. 75b PrAdw.

W związku z regulacjami dotyczącymi tej fazy kwalifikacji kandydatów na aplikacje warto rozważyć kilka kwestii. Pierwsza dotyczy zasadności tożsamości pytań egzaminacyjnych na egzaminach wstępnych na obie aplikacje. Należy uznać, że w fazie kwalifikowania kandydatów na aplikacje, polegającej na wstępnym sprawdzeniu poziomu ich merytorycznego przygotowania na podstawie egzaminu testowego, zakres wymaganej od nich wiedzy dotyczącej regulacji normatywnych odzwierciedlonej w przygotowaniu jednego przeznaczonego na oba egzaminy wstępne zestawu pytań jest właściwa. Druga uwaga, istotniejsza i stanowiąca zasadniczy element prowadzonych rozważań, to mniejszość przedstawicieli samorządów zawodowych – osób wykonujących zawody w składzie zespołu do przygotowania pytań na egzamin wstępny na aplikacje.

Kolejnym zasadniczym etapem kwalifikacji jest egzamin wstępny. Obejmuje on drugi zakres czynności składających się na nabór na aplikacje, w którym biorą udział przedstawiciele samorządów. Są oni członkami komisji egzaminacyjnych do spraw właściwej aplikacji przy MS. Komisje kwalifikacyjne powoływane są w drodze zarządzeń MS spośród osób, których wiedza, doświadczenie i autorytet dają rękojmię prawidłowego przebiegu egzaminu wstępnego¹⁶. Komisje powoływane są odrębnie dla każdej z aplikacji na obszarze odpowiadającym w zasadzie właściwości jednej lub kilku ORA albo OIRP. Komisje składają się z siedmiu członków, spośród których zaledwie dwóch to przedstawiciele samorządów zawodowych delegowani przez właściwe ich organy, a więc odpowiednio adwokaci lub radcowie prawni. Spośród pozostałych pięciu osób: trzy są przedstawicielami MS, w tym w szczególności mogą to być sędziowie lub sędziowie w stanie spoczynku, lecz także inne osoby, jedna to – ujmując ogólnie – przedstawiciel nauki prawa przynajmniej w stopniu doktora habilitowanego oraz jeden prokurator lub prokurator w stanie spoczynku, powołany co najmniej na stanowisko prokuratora prokuratury okręgowej¹⁷. Należy jednak odnotować, że ustawy zastrzegają przy tym wyraźnie, iż przedstawiciele MS i nauki prawa nie mogą być odpowiednio adwokatami lub radcami prawnymi. MS wyznacza przewodniczącego komisji kwalifikacyjnej i jego zastępcę spośród swoich przedstawicieli¹⁸. MS jest organem wyższego stopnia w stosunku do komisji kwalifikacyjnej i to on rozpatruje odwołania od uchwał komisji rozstrzygającej wynik egzaminu wstępnego¹⁹. Powyższe następuje bez udziału przedstawicieli samorządów zawodowych. Z uwagi na testową postać egzaminu uniemożliwiająca dokonywanie przez członków komisji egzaminacyjnych

16 Art. 75e ust. 1 PrAdw oraz art. 33⁵ ust. 1 RadPrU.

17 Art. 75e ust. 2 i 3 PrAdw oraz art. 33⁵ ust. 2 i 3 RadPrU.

18 Art. 75e ust. 4 PrAdw oraz art. 33⁵ ust. 4 RadPrU.

19 Art. 75a ust. 2 a PrAdw i art. 33¹ ust 2 RadPrU.

własnych ocen poprawności odpowiedzi marginalizacja liczby przedstawicieli wykonujących dany zawód nie jest tak rażąca. Jednocześnie udział zaledwie dwóch na siedmiu członków oraz wyraźna regulacja ustawowa wykluczająca powołanie adwokatów lub radców prawnych w większej liczbie jest dostrzegalnym sygnałem co do tendencji ograniczenia znaczenia tych osób w dostępie do zawodów.

Biorąc pod uwagę powyższe unormowania dotyczące zarówno etapu przygotowania pytań testowych, w tym składu komisji, jak i składu komisji kwalifikacyjnych oraz właściwość organu odwoławczego i ujmując ogólnie kompetencje MS, przyjąć należy, że egzaminy wstępne na aplikacje mają charakter państwowy.

Aplikacja adwokacka i aplikacja radcowska

Niewątpliwy i ważny jest natomiast udział przedstawicieli omawianych zawodów w kształceniu aplikacyjnym. Celem każdej z rozpatrywanych, trwających trzy lata aplikacji jest przygotowanie aplikanta do należytego i samodzielnego wykonywania właściwego zawodu. Ustawy jednobrzmiąco określają, że dotyczy to w szczególności wykształcenia umiejętności z zakresu: zastępstwa procesowego, sporządzania pism, umów i opinii oraz przyswojenia zasad wykonywania zawodu²⁰. Jest to więc stadium przygotowujące do konkretnego, wybranego zawodu prawniczego²¹.

Służyć ma temu odbycie aplikacji pod kierunkiem patrona wyznaczonego przez organy samorządów, co jest jej elementem podstawowym. Patrona dla aplikanta adwokackiego wyznacza dziekan ORA, zaś patrona dla aplikanta radcowskiego wyznacza rada OIRP²². Dostrzegając znaczenie patrona w przygotowaniu aplikanta do wykonania zawodu, która to rola jest obowiązkiem, lecz także przywilejem, obie ustawy przewidują zakaz wykonywania patronatu, który jest orzekany fakultatywnie lub obligatoryjnie w związku z wymierzeniem określonych kar dyscyplinarnych²³. Charakter tego zakazu jest ujmowany niejednorodnie jako środek dyscyplinarny albo kara dyscyplinarna – dodatkowa²⁴. Ogólnie określić go można jako rodzaj dodatkowej dolegliwości orzekanej obok kary dyscyplinarnej.

²⁰ Art. 76 ust. 1 PrAdw i art. 32 ust. 1 RadPrU.

²¹ Tak w wyroku TK z dnia 19 kwietnia 2006 r., K 6/06, OTK-A 2006/4/45 oraz szerzej S. Pawłowski, L. Staniszevska, *Szkolenie i doskonalenie zawodowe aplikantów adwokackich – postulaty de lege lata i de lege ferenda*, w: P. Rączka, K. Rokicka-Murszewska (red.), *Perspektywy rozwoju samorządów prawniczych*, Toruń 2020, s. 93 i n.

²² Art. 76 ust. 4 PrAdw i art. 38 ust. 4 RadPrU.

²³ Art. 81 ust. 2 i 3 PrAdw oraz art. 65 ust. 2a i 2b RadPrU.

²⁴ Por. R. Baszuk, *Wpływ nowelizacji Prawa o adwokaturze oraz kodeksu postępowania karnego na model adwokackiego postępowania dyscyplinarnego*, „Palestra” 2015, nr 3–4, s. 23 oraz T. Niedziński, w: T. Scheffler (red.), *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 812.

Niezależnie od powyższej regulacji akty wewnątrzsamorządowe wydawane przez uprawnione organy samorządów określają m.in. zasady prowadzenia aplikacji oraz warunki, jakie powinien spełniać patron. Zgodnie z Regulaminem odbywania aplikacji adwokackiej patronem może być adwokat, który łącznie spełnia następujące warunki: jest wpisany na listę adwokatów wykonujących zawód i wykonuje zawód adwokata od co najmniej 5 lat, nie jest karany orzeczeniem sądu dyscyplinarnego oraz wyraził zgodę na podjęcie się obowiązków patrona i złożył pisemne oświadczenie, że znane są mu obowiązki patrona²⁵. Natomiast zgodnie z Regulaminem odbywania aplikacji radcowskiej patronem aplikanta może być radca prawny, który wypełnia warunek wstępny – daje rękojmię prawidłowego sprawowania patronatu. Patron powinien spełniać łącznie następujące warunki: jest wpisany na listę radców prawnych i wykonuje zawód radcy prawnego co najmniej 4 lata, nie został orzeczony wobec niego prawomocnie zakaz sprawowania patronatu, nie został skazany prawomocnym wyrokiem za przestępstwo umyślne, nie zalega z płatnością składek członkowskich za okres dłuższy niż 3 miesiące, wypełnił obowiązek doskonalenia zawodowego w poprzednim cyklu szkoleniowym oraz wyraził zgodę na podjęcie obowiązków patrona i złożył oświadczenie, że znane mu są obowiązki patrona²⁶.

Powyższe warunki wskazane w aktach wewnątrzsamorządowych określające podwyższone wymagania kierowane do patrona uznać należy za instrumenty gwarancyjne prawidłowej realizacji tej odpowiedzialnej funkcji. Powinny one zapewnić powierzenie jej osobom, które mają odpowiednie kwalifikacje zawodowe – merytoryczne i etyczne umożliwiające wypełnienie składających się na patronat czynności i które dla adeptów do zawodu mogą stanowić wzór do naśladowania. Ustawowym zadaniem patrona jest przygotowanie aplikanta do wykonywania zawodu adwokata lub radcy prawnego w rozumieniu właściwej ustawy²⁷. Przywołane regulaminy określające zasady odbywania aplikacji wskazują obowiązki patrona, składające się na realizację przyjętej funkcji. Przykładowo do obowiązków patrona wskazanych

25 § 10 ust. 2 uchwały nr 55/2011 NRA z 19 listopada 2011 r. Regulamin odbywania aplikacji adwokackiej, ze zm. (tekst jedn. obwieszczenie Prezydium NRA z 23 czerwca 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Regulaminu odbywania aplikacji adwokackiej, www.nra.pl/admin/wgrane_dokumenty/20200623-regulamin-odbywania-aplikacji-adwokackiejtekst-jednolity.pdf (dostęp 14.06.2021); na podstawie § 10 ust. 3 w wyjątkowych wypadkach dziekan okręgowej rady adwokackiej może wyrazić zgodę na pełnienie obowiązków patrona przez adwokata wpisanego na listę adwokatów wykonujących zawód i wykonującego zawód od trzech lat.

26 § 11 ust. 2 uchwały nr 90/VII/2009 KRRP z 17.10.2009 r. Regulamin odbywania aplikacji radcowskiej (tekst jedn. uchwała nr 119/XI/2021 Prezydium KRRP z 18 stycznia 2021 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Regulaminu odbywania aplikacji radcowskiej), https://kirp.pl/wp-content/uploads/2021/04/uchwala-prezydium_krrp_119_xi_2021-w-sprawie-ogloszenia-tekstu-jednolitego-regulaminu-odbywania-aplikacji-radcowskiej.pdf (dostęp 10.06.2021).

27 Art. 76 ust. 5 PrAdw i art. 38 ust. 5 RadPrU.

w obu tych regulaminach zalicza się czuwanie nad czynnościami, które wykonuje aplikant w toku aplikacji, kształtowanie u niego postawy zgodnej z zasadami etyki danego zawodu czy omawianie z aplikantem zasad występowania przed sądami²⁸. Rolą patrona jest bycie przewodnikiem dla aplikanta, zaś relacja powinna opierać się na więzi uczeń–mistrz²⁹. Patron powinien czuwać nad prawidłowym przebiegiem aplikacji. W literaturze wskazuje się, że od sformułowania „sprawować nadzór” bardziej trafne jest określenie „sprawować pieczę nad aplikantem i jego przygotowaniem do wykonywania zawodu”³⁰. Piecza powinna dotyczyć zarówno kwestii merytorycznego – prawniczego, jak i pozamerytorycznego przygotowania do wykonywania zawodu, a więc poza czynnościami składającymi się na świadczenie pomocy prawnej także kształtowanie zasad etycznego zachowania, postępowania względem klienta, w interesie którego pomoc prawna jest świadczona, lecz także sądów, innych przedstawicieli danego zawodów oraz samorządu zawodowego. Rola patrona w przygotowaniu aplikanta do wykonywania tych odpowiedzialnych zawodów jest trudna do przecenienia i przy trafności regulacji ustawowych oraz wewnątrzsamorządowych niemożliwa do całkowitego ujęcia w ramy normatywne. W dużej mierze zależy ona od indywidualnych predyspozycji osoby podejmującej się tej funkcji. W orzecznictwie wskazuje się, że istotną cechą charakterystyczną stosunku aplikacji jest bezpośrednie kierowanie jej przebiegiem przez patrona, a także czuwanie nad prawidłowym przebiegiem szkolenia³¹.

Elementem aplikacji są także szkolenia prowadzone przez samorządy. Przy czym obie ustawy dopuszczają wspólne organizowanie szkoleń aplikantów adwokackich i radcowskich³². Założenia programowe aplikacji adwokackiej oraz ramowy program szkolenia zawarte są w załączniku do uchwały Prezydium NRA z dnia 6 listopada 2018 roku³³. Dla aplikacji radcowskiej programy szkoleniowe w podziale na poszczególne lata aplikacji z uwzględnieniem zakresu przedmiotowego zajęć aplikantów, minimalnego wymiaru zajęć oraz ich form stanowią załącznik do Regulaminu odbywania aplikacji radcowskiej. Z punktu widzenia prowadzonych rozważań istotne jest, że na podstawie regulacji wewnątrzsamorządowych szkolenia

28 § 11 Regulaminu odbywania aplikacji adwokackiej oraz § 13 Regulaminu odbywania aplikacji radcowskiej.

29 Tak m.in. w wyroku NSA z dnia 16 października 2018 r., sygn. II GSK 2949/16, LEX nr 2591196.

30 Na element nadzoru ze strony patrona wskazuje J. Lemańska, w: T. Scheffler (red.), *Ustawa o radcach prawnych...*, s. 635.

31 Wyrok TK z dnia 18 lutego 2004r., sygn. P 21/02, OTK-A 2004/2/9.

32 Art. 76 ust. 3a PrAdw i art. 38 ust. 4 RadPrU.

33 Uchwała nr 95/2018 Prezydium NRA z 6 listopada 2018 r. www.nra.pl/admin/wgrane_dokumenty/uchwala-nr-952018.pdf (dostęp 10.06.2021).

dla aplikantów są prowadzone, co do zasady, przez przedstawili danego zawodu. Zgodnie z Regulaminem odbywania aplikacji adwokackiej ORA powołuje wykładowców spośród adwokatów posiadających odpowiednie umiejętności praktyczne, doświadczenie zawodowe, jak i przygotowanie teoretyczne. Dopuszczalne jest powierzenie prowadzenia zajęć osobie niebędącej adwokatem, która ma odpowiednie przygotowanie teoretyczne i praktyczne, jednak wykładowcami z przedmiotów objętych szkoleniem powinni być w co najmniej 50% adwokaci³⁴. Regulamin odbywania aplikacji radcowskiej jest w tym zakresie mniej kategoryczny, gdyż przewiduje, że osobami prowadzącymi szkolenia mogą być radcowie prawni lub inne osoby posiadające odpowiednie przygotowanie oraz doświadczenie zawodowe³⁵. Radcowie prawni wskazani są na pierwszym miejscu, co stanowi wskazówkę do przyznania im prymatu w tym zakresie. Biorąc pod uwagę ustawowy cel aplikacji powierzenie prowadzenia szkoleń w jej toku głównie przedstawicielom zawodów, do wykonywania których mają być przygotowani aplikanci uznać należy za trafne. To odpowiednio adwokaci i radcowie prawni posiadają najpełniejszą wiedzę, umiejętności i doświadczenie konieczne do wykonywania tych zawodów, zasadnie więc dominują wśród osób prowadzących szkolenia aplikacyjne. Wszystkie powyższe względy przemawiają za uznaniem, że aplikacje mają charakter samorządowy.

Egzamin adwokacki i egzamin radcowski

Egzamin adwokacki oraz egzamin radcowski są wspólnym etapem na drodze aplikacyjnej oraz pozaaplikacyjnej wynikającej z ustawowo dopuszczanego zwolnienia z jej odbycia po spełnieniu określonych warunków. Egzaminy te mają znaczenie gwarancyjne w zakresie weryfikacji poziomu wiedzy danej osoby przed umożliwieniem jej wykonywania jednego z tych odpowiedzialnych zawodów. Powinny one gwarantować dopuszczenie do wykonywania zawodu zaufania publicznego osób, których przygotowanie pod względem samodzielności i rzetelnej wiedzy nie budzi wątpliwości³⁶. Udział przedstawicieli samorządów zawodowych w końcowym etapie sprawdzenia przygotowania kandydata do wykonywania zawodu, czyli egzaminie końcowym, podobnie jak w etapie wstępnego kwalifikowania na aplikacje także jest dwojaki.

34 § 16 ust. 1 i 2 Regulaminu odbywania aplikacji adwokackiej.

35 § 17 ust. 2 Regulaminu odbywania aplikacji radcowskiej.

36 Tak NSA w wyrokach: z dnia 19 marca 2013 r., II GSK 2333/11, LEX nr 1316091 oraz z dnia 18 sierpnia 2020 r., II GSK 30/18, LEX nr 3055213.

W pierwszej kolejności MS powołuje przed każdym egzaminem w drodze zarządzeń zespoły do przygotowania zadań na właściwy egzamin. Zespoły są powoływane odrębnie w celu przygotowania zadań na egzamin adwokacki i odrębnie w celu przygotowania zadań na egzamin radcowski. Jest to uzasadnione różnicami pomiędzy tymi zawodami wynikającymi z ich specyfiki, tradycji, a także odmienności dotyczących zasad ich wykonywania oraz etyki tych zawodów. W skład każdego z zespołów wchodzi czterech przedstawicieli MS, bez precyzyjnego określenia ich cech, w szczególności wykonywanego zawodu, oraz odpowiednio czterech adwokatów delegowani przez NRA albo czterech radców prawni delegowani przez KRRP. W stosunku do wszystkich członków zespołów określona jest ogólna przesłanka, że powinny to być osoby, których wiedza i doświadczenie dają rękojmię prawidłowego przygotowania właściwego egzaminu³⁷. Pracami zespołu kieruje przewodniczący (zaś w przypadku jego nieobecności zastępca), którym jest przedstawiciel MS³⁸. Na każdą spośród pięciu części egzaminu zespoły sporządzają zadania wraz z opisami istotnych zagadnień z zakresu: prawa karnego, cywilnego lub rodzinnego, gospodarczego, administracyjnego oraz zasad wykonywania zawodu³⁹. Ostateczną treść zadań wraz z opisami istotnych zagadnień, którymi egzaminatorzy nie są związani i stanowią one dla nich instrument pomocniczy, ustala zespół większością głosów w obecności co najmniej 5 członków. W przypadku równej liczby głosów rozstrzyga głos przewodniczącego zespołu, którym, jak wskazano, jest przedstawiciel MS⁴⁰.

Egzaminy adwokacki oraz radcowski polegają na sprawdzeniu przygotowania prawniczej osoby przystępującej do egzaminu do samodzielnego i należytego wykonywania danego zawodu⁴¹. Czynności w tym zakresie dokonują komisje egzaminacyjne do przeprowadzenia właściwego egzaminu powoływane w drodze zarządzeń przez MS w składzie ośmiu osób, w zasadzie na obszarze działania jednej lub kilku ORA albo OIRP⁴². Ogólnym kryterium wyłaniania członków komisji egzaminacyjnych jest, aby byli oni specjalistami z dziedzin prawa objętych egzaminem i aby ich wiedza i doświadczenie dawały rękojmię prawidłowego przebiegu

37 Art. 77a ust. 2 PrAdw oraz art. 36 ust. 2 RadPrU. W literaturze wskazuje się, że wiedza i doświadczenie osób wchodzących w skład zespołów do przygotowania zadań na właściwy egzamin są gwarancją ich wysokiego poziomu i stanowią element pieczy nad wykonywaniem zawodu w rozumieniu Konstytucji RP, tak J. Treła, w: P. Kruszewski (red.), *Prawo o adwokaturze...*, s. 181.

38 Art. 77a ust. 3 PrAdw i art. 36 ust. 3 RadPrU.

39 Art. 77a ust. 8 PrAdw i art. 36 ust. 8 RadPrU.

40 Art. 77a ust. 10 PrAdw i art. 36 ust. 10 RadPrU.

41 Art. 78d ust. 1 PrAdw i art. 36⁴ ust. 1 RadPrU.

42 Art. 78 ust. 1 PrAdw i art. 36¹ ust. 2 RadPrU.

egzaminu⁴³. W skład komisji egzaminacyjnych wchodzi cztery osoby wskazane przez MS oraz czterech adwokatów wskazani przez NRA albo czterech radców prawnych wskazani przez KRRP⁴⁴. Przedstawicielami MS zwykle są sędziowie lub pracownicy naukowo-dydaktyczni co najmniej w stopniu doktora habilitowanego nauk prawnych, choć ustawy nie zawierają w tym zakresie regulacji. W zarządzeniach MS powołujących komisje egzaminacyjne wyznaczeni są także ich przewodniczący i zastępcy, co następuje po zasięgnięciu opinii organu krajowego samorządu wskazującego ich członków. Zazwyczaj przewodniczącym jest przedstawiciel MS, zaś zastępcą przedstawiciel danego samorządu. Przewodniczący komisji kieruje jej pracami oraz reprezentuje ją na zewnątrz. Cała komisja egzaminacyjna natomiast w trakcie egzaminu czuwa nad jego prawidłowym przebiegiem⁴⁵. Istotą zadań realizowanych przez członków komisji jest sprawdzenie rozwiązania zadań przez zdających, przy czym każdy egzaminator samodzielnie i niezależnie ocenia prace z określonej części egzaminu oraz formułuje uzasadnienia oceny z uwzględnieniem wskazanych w ustawie kryteriów. Brane jest w tym zakresie pod uwagę w szczególności: zachowanie wymogów formalnych, zastosowanie właściwych przepisów prawa i umiejętność ich interpretacji oraz poprawność zaproponowanego przez zdającego sposobu rozstrzygnięcia problemu z uwzględnieniem interesu strony, którą zgodnie z zadaniem reprezentuje⁴⁶. Praca może zostać oceniona pozytywnie, jeśli przesłanki te są spełnione łącznie⁴⁷. Z regulacji dotyczących ocen egzaminacyjnych wynika, że jedynie w przypadku pozytywnej oceny wystawionej przez każdego ze sprawdzających poszczególne części egzaminu wynik egzaminu będzie rozstrzygnięty pozytywnie⁴⁸. W tym zakresie równa jest waga ocen dokonywanych przez członków komisji będących osobami wykonującymi zawody polegające na świadczeniu pomocy prawnej, jak i spoza tego grona.

Elementem etapu egzaminu końcowego jest postępowanie odwoławcze zainicjowane wniesieniem odwołania przez zdającego od uchwały o wyniku egzaminu. Odwołania te są rozpatrywane przez komisje egzaminacyjne II stopnia przy MS⁴⁹. Komisje odwoławcze powoływane są w drodze zarządzenia przez MS w składzie dziewięciu członków, przy czym pięciu wskazuje MS, w tym wyznacza

43 Art. 78 ust. 2 PrAdw i art. 36¹ ust. 3 RadPrU.

44 Art. 78 ust. 3 PrAdw i art. 36¹ ust. 4 RadPrU.

45 Art. 78 ust. 5 PrAdw i art. 36¹ ust. 6 RadPrU.

46 Art. 78e ust. 2 PrAdw i 36⁵ ust. 2 RadPrU.

47 J. Lemańska, w: T. Scheffler (red.), *Ustawa o radcach prawnych...*, s. 601.

48 Art. 78f ust. 1 PrAdw i art. 36⁶ ust. 1 RadPrU.

49 Art. 78h ust. 1 PrAdw i art. 36⁸ ust. 1 RadPrU.

przewodniczącego, zaś czterech NRA albo KRRP – spośród osób, których wiedza i doświadczenie dają rękojmię rzetelnego rozpoznania odwołań. Uchwały są podejmowane większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy członków komisji odwoławczej⁵⁰. Oznacza to ograniczenie na tym etapie wpływu osób wykonujących zawody zaufania publicznego na ocenę przydatności danego kandydata do zawodu. Od uchwały komisji odwoławczej służy skarga do sądu administracyjnego⁵¹.

W literaturze i orzecznictwie wskazuje się, że egzamin końcowy ma charakter zawodowy, gdyż sprawdza umiejętności niezbędne do wykonywania danego zawodu, a jego pozytywny wynik jest podstawą do podjęcia przez organ samorządu uchwały o wpisie na właściwą listę⁵². W ujęciu treści i zakresu należy zgodzić się z tym poglądem. Dokonując natomiast jego oceny w zakresie formy, można stwierdzić, że jest to egzamin o charakterze mieszanym, tj. państwowo-samorządowym.

Wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*

Przedstawione rozważania odnoszą się do regulacji normujących dostęp do zawodów adwokata i radcy prawnego w określonym aspekcie, tj. udziału osób wykonujących zawody zaufania publicznego polegających na świadczeniu pomocy prawnej. Przekrojowa analiza pozwala na dostrzeżenie określonych prawidłowości i na tej podstawie sformułowanie wniosków *de lege lata* oraz postulatów *de lege ferenda*.

W obecnie obowiązującym stanie prawnym, niewątpliwie ustawodawca dostrzega różnice pomiędzy zawodami adwokata i radcy prawnego. Potwierdzeniem tego jest odrębne ustalenie treści zadań każdego z egzaminów sprawdzających w sposób końcowy przygotowanie kandydata do wykonywania zawodu adwokata albo radcy prawnego. Jest to rozwiązanie właściwe, gdyż pozwala na uwzględnienie odmienności, specyfiki i tradycji tych zawodów. Regulacje dotyczące udziału przedstawicieli samorządów zawodowych w poszczególnych etapach kwalifikacyjnych dostępu do nich zostały co do procedury uregulowane tożsamo – jest to zasadne, gdyż nie ma przesłanek stanowiących podstawę ich różnicowania. Dostrzec także należy szerokie kompetencje przysługujące MS. Powołuje on, wskazując jednocześnie swoich przedstawicieli, zespoły: do przygotowania pytań testowych na egzamin wstępny dla kandydatów na aplikantów oraz do przygotowania zadań na egzamin adwokacki i radcowski, a także komisje kwalifikacyjne na

⁵⁰ Art. 78h ust. 2 i 3 PrAdw oraz art. 36⁸ ust. 2 i 3 RadPrU.

⁵¹ Art. 78h ust. 11 PrAdw i art. 36⁸ ust. 11 RadPrU.

⁵² Tak m.in. w wyroku TK z dnia 19 kwietnia 2006 r., sygn. K 6/06, OTK-A 2006/4/45, J. Lemańska, w: T. Scheffler (red.), *Ustawa o radcach prawnych...*, s. 568.

egzaminu wstępnego (jest też organem odwoławczym w stosunku do nich), komisje egzaminacyjne do przeprowadzenia właściwego egzaminu i komisje egzaminacyjne II stopnia. Ich przewodniczącymi, a niekiedy także zastępcami, są przedstawiciele MS. Zwraca uwagę, że ustawy w stosunku do przedstawicieli wskazywanych przez samorządy zawodowe zasadnie określają, iż są to odpowiednio adwokaci albo radcowie prawni. Jednocześnie nie ma wiążącego określenia wymagań co do statusu osób będących przedstawicielami MS. Ustawowo określony i uzupełniony na podstawie wydanych na podstawie delegacji ustawowych aktów wewnątrzsamorządowych model samorządowego kształcenia aplikacyjnego nakierowany na nabycie umiejętności należytego i samodzielnego wykonywania danego zawodu pod kierunkiem patrona wykonującego ten zawód jest merytorycznie uzasadniony⁵³.

Mając powyższe na uwadze, można wysunąć następujące postulaty zmian. Dostrzegając argumentację przedstawianą w orzecznictwie TK, należy się zgodzić, że wybór modelu naboru do zawodów prawniczych, w tym kształcenia aplikacyjnego, należy do ustawodawcy działającego w ramach obowiązujących unormowań konstytucyjnych. Konstytucja RP nie przesądza jednoznacznie o trybie kształcenia teoretycznego oraz przygotowania praktycznego do wykonywania regulowanych zawodów prawniczych⁵⁴. Wobec braku konstytucyjnych przeszkód możliwe i pożądane jest wprowadzenie zmian, dzięki którym udział właściwych samorządów zawodowych, zarówno w zakresie czynności ich organów, jak i przedstawicieli, zostałyby zwiększone. Jest to uzasadnione statusem zawodów zaufania publicznego, szczególnymi, wysokimi wymaganiami, które muszą spełnić wykonujące je osoby, oraz odpowiadałoby idei samorządności, realizowanej przez samorządy zawodowe.

Zasadne jest wprowadzenie zmian zwiększających udział osób wykonujących dany zawód, którego dotyczą czynności, tak aby w każdym zespole i komisji proporcja adwokatów albo radców prawnych do osób niebędących przedstawicielami samorządów była przynajmniej równa. Dodatkowo w stosunku do przedstawicieli MS ustawy powinny jednoznacznie określić ich status. Z uwagi na charakter i znaczenie egzaminu wstępnego na aplikację oraz egzaminów adwokackiego i radcowskiego kryteria formułowane w tym zakresie przez ustawę powinny to być specjaliści, których wiedza i doświadczenie dają rękojmię właściwego wywiązania się z powierzonych zadań z uzupełnieniem, że co do osób niebędących adwokatami albo radcami prawnymi są to obligatoryjnie sędziowie lub przedstawiciele nauki prawa przynajmniej w stopniu doktora habilitowanego nauk prawnych.

53 Wyrok TK z dnia 29 lutego 2012 r., sygn. K 3/10, OTK-A 2012/2/22.

54 Por. m.in. wyroki TK z dnia 19 kwietnia 2006 r., sygn. K 6/06, OTK-A 2006/4/45 oraz z dnia 29 lutego 2012 r., sygn. K 3/10, OTK-A 2012/2/22.

Analizując regulacje dotyczące przebiegu zwłaszcza podstawowej drogi dostępu do zawodów, należy sformułować jeszcze jedną uwagę o wręcz zasadniczym znaczeniu. Zawód radcy prawnego oraz zawód adwokata są zawodami zaufania publicznego, z wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami. Ma to swoje konstytucyjne umocowanie wynikające z art. 17 ust. 1 Konstytucji RP i jest „zmaterializowane” wolą ustawodawcy poprzez powołanie samorządów zawodowych na podstawie ustaw. Osoby wykonujące zawody zaufania publicznego polegające na świadczeniu pomocy prawnej muszą spełniać wysokie wymagania merytoryczne, co do wiedzy i umiejętności (potwierdzone co do zasady egzaminem) oraz pozamerytoryczne (w zakresie nieskazitelności charakteru). Dają one łącznie rękojmię prawidłowego wykonywania tych ważnych zawodów zarówno z punktu widzenia jednostki, jak i ogółu obywateli oraz ustroju państwa. Ponadto w stosunku do osób biorących udział w złożonym, wieloetapowym i rozłożonym w czasie procesie kwalifikacji kandydatów do tych zawodów ustawy oraz regulacje wewnątrzsamorządowe formułują dodatkowe wymagania. Rozpatrując to w kontekście samorządów zawodów zaufania publicznego, które charakteryzują się określonymi przymiotami niebędącymi tożsamymi z cechami samych zawodów przedstawicieli, których zrzeszają, lecz z nimi powiązanymi i częściowo z nich wynikającymi, tym bardziej zasadny jest istotny udział przedstawicieli tych samorządów w poszczególnych czynnościach składających się na etapy drogi dostępu do zawodów.

Bibliografia

- Baszuk R., *Wpływ nowelizacji Prawa o adwokaturze oraz kodeksu postępowania karnego na model adwokackiego postępowania dyscyplinarnego*, „Palestra” 2015, nr 3–4.
- Kępa M., Pilipiec S., *Perspektywy zawodowe studentów prawa*, Lublin 2021.
- Klatka Z., *Pomoc prawna*, w: A. Bereza (red.), *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, Warszawa 2017.
- Kruszewski P. (red.), *Prawo o adwokaturze. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Pawłowski S., Staniszevska L., *Szkolenie i doskonalenie zawodowe aplikantów adwokackich – postulaty de lege lata i de lege ferenda*, w: P. Rączka, K. Rokicka-Murszewska (red.), *Perspektywy rozwoju samorządów prawniczych*, Toruń 2020.
- Pilipiec S., Kępa M., *Prestiż zawodów prawniczych wśród studentów prawa a zamiar ich wykonywania*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2019, nr 4.
- Scheffler T. (red.), *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Szydło M., *Osoby wykonujące wolne zawody prawnicze jako przedsiębiorcy*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 2.

Participation of members of legal counselling professions in access to practicing these professions

Abstract

The aim of this article is to analyse the normative regulations on the participation of advocates (*adwokaci*) and attorneys-at-law (*radcy prawni*) in stages of qualification to become members of these professions. It formulates *de lege lata* and *de lege ferenda* proposals on the matter of the nature and significance of the activities carried out by legal counselling professionals for obtaining access to these professions. This issue has not been examined in detail in legal science, as the studies conducted so far focus primarily on the competences of the authorities of self-governments of individual professions of public trust.

The research methods used in this study are relevant to its purpose. An examination of the law in force is carried out and so is an analysis of the established line of judicial decisions and the relevant literature. Moreover, the study has employed an intra-system comparative method to identify possible differences between rights of advocates and attorneys-at-law. Based on the research carried out, it has been concluded that while it is admissible that the content of examination questions for the professional training entrance examinations be identical, it is appropriate to differentiate exam assignments for advocate and attorney-at-law qualification examinations. The comments on the law as it stands (*de lege lata*) point to the broad array of powers exercised by the Minister of Justice at various stages of access to legal professions. The fundamental *de lege ferenda* proposal formulated on the basis of this analysis is to make changes to the normative regulations aimed at increasing the participation of practitioners in various stages of the qualification procedure. Advocates and attorneys-at-law who are members of the relevant professional self-governments practice professions of public trust of utmost importance to individuals, the general public and the state. The provision of legal assistance depends on meeting high requirements, including those of substantive nature. It is therefore reasonable to assume that it is members of the professions themselves who are most predisposed to assess the suitability of candidates to practice these professions.

Keywords: advocate, attorney-at-law, legal counselling, access to profession, professional self-governments

CYTOWANIE

Kępa M., *Udział przedstawicieli zawodów świadczących pomoc prawną w dostępie do tych zawodów*, „Acta Iuris Stetinensis” 2022, nr 4 (vol. 40), 71–86, DOI: 10.18276/ais.2022.40-05.